

УДК 930 (477) «198/199» : [94 (477) «16» : 929 Хмельницький]

ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ТА ФАКТОРИ ЗМІНИ ОБРАЗУ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО НА МЕЖІ 80-90-х рр. ХХ ст.

Юрій Степанчук

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
Україна, 18006, м. Черкаси, бульв. Шевченка, 460
e-mail: iier@inbox.ru

Становлення державницької школи української історіографії на початку ХХ ст. нерозривно пов'язане з формуванням національної ідеології. Як слушно зауважує історик К.К. Кондратюк, процес формування національної свідомості був характерний для всіх тогочасних європейських народів. На початку ХХ ст., зазначає дослідник, національні рухи досягли значного розмаху та консолідації як з огляду на загострення суспільно-політичних суперечностей у панівних імперіях Центральної та Східної Європи – Німеччині, Австро-Угорщині, Росії, так і внаслідок назрівання зовнішньополітичного конфлікту між цими імперіями. За таких умов історія перетворювалася у могутній засіб формування національної свідомості [1, с. 185].

Розвиток національної історіографії у Наддніпрянській Україні був стрімко припинений з приходом до влади більшовиків. Основоположники державницької течії В. Липинський, Д. Дорошенко, В. Біднов змушені були емігрувати за кордон. На західноукраїнських землях національна історіографічна школа проіснувала дещо довше, до 1939 р. Розробниками державницького напрямку у західноукраїнській історіографії стали В. Томашівський, І. Крип'якевич, М. Кордуба, І. Джиджора, І. Кревецький та ін. Еволюція державницького бачення історії України на території УРСР була повністю припинена від 1940-х до кінця 1980-х рр.

Висновок К.К. Кондратюка про значну роль вітчизняної історії у формуванні державницького світогляду цілком підходить і до 1991 р., коли щойно проголошена незалежність України мусила негайно засвідчити наявність національної історичної державотворчої доктрини. Постать Богдана Хмельницького та визвольна боротьба українського народу за свою незалежність стали одним із перших уособлень суспільних уявлень про формування національної

державності у середині XVII ст.

Метою цієї статті є аналіз суспільно-політичних чинників, що сприяли зміні історіографічного образу Б. Хмельницького на межі 80-90-х рр. ХХ ст.

Проголошена у 1985 р. М. Горбачовим «гласність» і суспільно-політична лібералізація почали приносити несподівані, але позитивні результати. Вже у 1987-1989 рр. у Києві з'являються неформальні громадські організації, які активно досліджують «білі плями» в історії України. Члени «Українського Культурологічного клубу», відновленої «Української Гельсінської спілки», історико-просвітницького товариства «Меморіал» у позацензурних виданнях публікували матеріали, присвячені масштабам сталінських репресій в Україні, репресованим діячам, дисидентському руху, Голодомору 1932-1933 рр. тощо. Під тиском громадськості держава розпочинає новий етап десталінізації та реабілітації жертв сталінського режиму.

Не відставали від громадськості у період перебудови і професійні історики. Як засвідчує проф. С.В. Кульчицький, перебудова в історичній науці фактично розгорнулася у 1988-1989 рр. Історик зазначає, що спочатку в окремих газетних і журнальних статтях на суспільно-політичну тематику, згодом – у брошурах і наукових журналах почали переглядати деякі стереотипні положення вітчизняної історії. У 1990-1991 рр. з'явилися перші монографічні праці, написані з позицій нового мислення [2, с. 4].

В історичній науці відбувався поступовий, але всезагальний відступ від класової концепції та засад марксистської методології. Передусім це виявилось у тому, що науковці перестали покликатися на праці класиків марксизму-ленінізму, рішення партійних з'їздів, конференцій тощо.

Відродження державницького образу Богдана Хмельницького та його державотворчої діяльності у вітчизняній

історіографії теж розпочалося у другій половині 1980-х рр. До цього часу майже не було досліджень, присвячених проблемам української державності середини XVII ст. Виняток становили лише питання дипломатичної діяльності уряду Б.Хмельницького. Не всі наукові праці підпорядковувалися офіційній ідеологічній схемі, а лише ті, що стосувалися проявів суспільних антагонізмів, соціально-економічного становища селянства чи робітного люду, економічної історії тощо.

На тлі таких суспільно-політичних подій, як: ухвалення Верховною Радою України закону «Про мову в Українській РСР», де визначався державний статус української мови, відміна 6-ї статті Конституції СРСР та перехід до багатопартійної системи, проголошення Декларації про державний суверенітет України, наприкінці 1990 року прийнято «Республіканську програму наукових досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР». До пріоритетних напрямів історичних досліджень віднесено також період Визвольної війни 1648-1654 рр., умови Переяславського акту 1654 р., соціально-політичні портрети українських гетьманів та український гетьманат у складі Російської держави [3, с. 5]. Саме тому появу нових історіографічних фактів про Б.Хмельницького та формування його новітнього державницького образу потрібно розглядати у нерозривному контексті політичного розвитку тодішнього суспільства.

Великий внесок у трансформацію історіографічної методології та зміну суспільної свідомості зробили дослідники, чії праці за ідеологічних обставин раніше не публікувалися. Ще до проголошення незалежності України науковці та суспільний загал мали змогу ознайомитися з творами дореволюційних істориків М.Грушевського, В.Антоновича, М.Костомарова, Д.Дорошенка, М.Драгоманова, О.Єфименко, Г.Хоткевича, М.Аркаса, І.Крип'якевича, М.Брайчевського, Д.Донцова, Н.Полонської-Василенко, А.Яковліва й ін., де події середини XVII ст. висвітлювалися як закономірний обов'язок українського народу боротися за власну державність і національну ідентичність. У переважній більшості праць образ гетьмана Хмельницького позбавлений рис денационалізованого чи аполітичного лідера, що бореться лише за примарні ідеали соціальної справедливості у Речі Посполитій

чи за приєднання України до Московської держави.

Флагманами трансформаційних процесів і переосмислення методології новітньої вітчизняної історіографії стали періодичні видання. Зокрема, в «Українському історичному журналі» опубліковано рецензію С.М.Плохія на монографію американського історика українського походження Ф.Сисина «Між Польщею і Україною: дилема Адама Киселя, 1600-1653». Рецензія не містить негативної оцінки діяльності А.Киселя, сформованої радянською історіографією. Важливою є також характеристика тогочасних західних історіографічних шкіл у вивченні історії України, зроблена С.М.Плохієм. На Заході, стверджує історик, продовжують домінувати представники двох наукових напрямів – народницького та державницького [4, с. 156]. Проте, на думку дослідника, нове покоління західних істориків здебільшого відкидає концепції цих шкіл і намагається інтерпретувати минуле українського народу, зважаючи на погляди, поширені у західній історіографії упродовж останніх десятиліть. Рецензент переконаний, що у праці Ф.Сисина досить виразно позначилися впливи французької школи «Анналів», представники якої вже декілька десятиліть виступають «законодавцями» у вивченні європейської історії періоду середньовіччя. Ілюструючи сутність школи «Анналів», С.М.Плохій покликається на книгу одного із її засновників – М.Блока «Апологія історії», в якій автор доходить висновку, що історик має не судити, а розуміти події та постаті, про які він пише. Отже, на думку С.М.Плохія, Ф.Сисин поставив за мету крізь призму політичної біографії українського магната розглянути основні проблеми політичного розвитку України у першій половині XVII ст. [4, с. 156].

Не відповідала засадам марксистської історіографії і рецензія С.А.Макарчука на книгу польського дослідника Я.Качмарчика «Богдан Хмельницький». Рецензент зауважує, що Я.Качмарчик заперечує прийнятий радянською історіографією стереотип про «споковічне прагнення» українців до об'єднання з Росією, не вбачає у ньому прогресивності [5, с. 151]. На думку С.А.Макарчука, книгу написано з позиції польського автора, але у дусі визнання історичних заслуг козацького гетьмана, його державної мудрості та відданості справі визволення України від польсько-

шляхетського панування [5, с. 149].

Дослідник В.М. Ричка високо оцінив видання Ю.А. Мицика, С.М. Плохія та І.С. Стороженка «Як козаки воювали: Історичні розповіді про запорізьке козацтво», проте у рецензії висловив зауваження стосовно того, що поза увагою авторів опинилася така важлива проблема, як формування української державності, роль у цьому процесі Війська Запорізького й особисто Б. Хмельницького [6, с. 154].

Заслуговує на увагу рецензія професора Вінницького педагогічного інституту М.М. Кравця на монографію А.В. Санцевича «Методика исторического исследования». Рецензент схвалює детальну характеристику методів історичної науки та рекомендації автора широко вивчати праці М. Костомарова, М. Грушевського, Д. Яворницького й інших істориків дожовтневого періоду [7, с. 151]. Варто зауважити, що упродовж 80-х рр. ХХ ст. проф. М.М. Кравець виконував обов'язки відповідального редактора наукового збірника «Тези доповідей Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції», на сторінках якого публікували тези власних наукових пошуків видатні новітні дослідники козацької України – Я.Р. Дашкевич, Ю.А. Мицик, П.М. Сас, В.А. Смолій, В.С. Степанков, Ф.П. Шевченко, Н.М. Яковенко й ін., що і викликає історіографічний інтерес науковців до цього видання.

На межі 80-90-х рр. ХХ ст. у республіці пройшла низка наукових конференцій і «круглих столів», присвячених історії запорізького козацтва та подіям Визвольної війни середини XVII ст. Зокрема, нові підходи у трактуванні історії козацької України та її лідерів стали помітні в оприлюднених на сторінках «Українського історичного журналу» результатах «Круглого столу» «Актуальні проблеми української історичної медієвістики», що відбувся 22-23 травня 1989 р. у Кам'янці-Подільському. У своєму виступі історик В.А. Смолій закликав усіх учасників відмовитися від традиційно-трафаретних виступів і запропонував основну увагу звернути на стан дослідження тієї чи тієї проблеми. Вчений окреслив негативні наслідки так званого застійного періоду у вивченні проблем феодалізму [8, с. 157]. Історик В.О. Щербак оприлюднив результати Першої республіканської конференції «Проблеми історії запорозького козацтва в сучасній історичній науці та музейній практиці», що проходила на о. Хортиця 18-

20 січня 1990 р. [9, с. 156]

Підсумки наукової конференції «Берестецька битва в історії України», яка відбулася 16-17 червня 1990 р. у селі Острів Червоноармійського району Ровенської області, опублікував В.Г. Сарбей. Історик зазначив, що українське козацтво – це збройна сила, яка заклала підвалини української державності. Прикметно, що в одному з пунктів резолюції цієї конференції містилася постанова щодо порушення клопотання перед Верховною Радою УРСР про перейменування м. Червоноармійська на назву, пов'язану з подіями Визвольної війни чи з іменами її героїв [10, с. 160]. Академік П. Толочко з приводу згаданої конференції зауважує, що заснований у 1910 р. музей «Козацькі могили» вже давно потребує оновлення, а зелене поле Берестецької битви варте того, щоб стати полем історичної пам'яті нашого народу, його національною достопамятністю [11, с. 3].

Стратегію нової наукової інтерпретації подій, пов'язаних з історією козацтва, Національно-визвольної війни та її керівника Б. Хмельницького обрали учасники «круглого столу», присвяченого 500-річчю виникнення українського козацтва під назвою «Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми» [12]. Історики В.А. Смолій, В.А. Степанков, В.О. Щербак, Ю.А. Мицик, В.О. Замлинський, О.І. Путро, Я.Р. Дашкевич не лише виробили нові наукові концепції у вивченні зазначених тем, а й заклали потужний фундамент відновлення державницької історіографічної школи в Україні. Дослідник В.А. Степанков назвав Українську козацьку республіку унікальним державним утворенням на європейському континенті та наголосив на доцільності створення в Інституті історії АН УРСР окремого сектору вивчення історії українського козацтва [12, с. 24]. Я.Р. Дашкевич закликав істориків відмовитися від стереотипних тверджень про те, що протурецька та протатарська орієнтація – негативна тенденція української козацької політики. Історик зауважив, що використання турецько-татарської карти було політичною закономірністю, до якої зверталися гетьмани Б. Хмельницький, І. Виговський, Ю. Хмельницький, П. Тетеря, П. Дорошенко [12, с. 21].

У статті «Гербові відзнаки та прапорові барви України» автори К.Ю. Гломозда та Д.Б. Яневський ознайомили радянських читачів з історією української державної

символіки. Дослідники зазначають, що новий етап у розвитку символіки на Україні пов'язаний з виникненням козацтва, Визвольною війною та зародженням нової державності [13, с. 45]. Військова та політична діяльність Богдана Хмельницького всякчас була обставлена державними атрибутами козацької держави. У статті проілюстровано історію тризуба від часів Київської Русі, козацького періоду до зображення на державній печатці часів Гетьманщини 1918 р. з написом «Українська держава» [13, с. 51].

На початку 1990-х рр. історик С. Леп'явко опублікував давні історичні зображення тридцяти козацьких прапорів, які були захоплені гетьманом Великого князівства Литовського Я. Радзивіллою під Черніговом і Києвом у 1651 р. Детально аналізуючи кольорову гаму та геральдичні символи козацьких знамен, дослідник зазначає, що саме синьо-жовтий, а не червоний прапор, є національним символом українського народу [14, с. 51].

Значний вплив на зміну світогляду вітчизняних науковців справили зустрічі із зарубіжними колегами, які тривалий час вважалися представниками «брехливої буржуазної» науки й ідеологічними противниками. Лише впродовж 1990 р. відбулися зустрічі співробітників Інституту історії АН УРСР з професором Лейпцігського університету Е. Кальбе, головою комісії при конгресі США професором Д. Мейсом, професором Тюбінгенського університету (ФРН) Х.Д. Гайсром. 30 серпня 1990 р. презентував свої книги та відповідав на численні запитання співробітників Інституту історії АН УРСР професор Мічиганського університету (США) Роман Шпорлюк [15].

Директор Інституту історії України АН УРСР Ю.Ю. Кондуфор засвідчив, що до середини 1991 р. інститут установив прямі зв'язки з Науковим Товариством імені Т. Шевченка в Європі (Сарель, Франція), Інститутом українських студій Альбертського університету (Едмонтон, Канада), Українським науковим інститутом Гарвардського університету, Українським історичним товариством, Східноєвропейським дослідним інститутом імені В. Липинського й Українським музеєм у Нью-Йорку (США). Ю.Ю. Кондуфор повідомив, що деякі науковці інституту побували у відрядженні та на стажуванні у США, Канаді, Німеччині, Франції [16, с. 58].

Постать Б. Хмельницького перебувала у

центрі уваги під час підписання Договору між суверенними Україною та Росією 19 листопада 1990 р. Після завершення переговорів Голова Верховної Ради РРФСР Б. Єльцин вручив Голові Верховної Ради УРСР Л. Кравчуку копію Договору між Україною та Росією від 21 березня 1654 р. – «Статті Богдана Хмельницького», або «Березневі статті». Коментуючи текст Договору на шпальтах журналу «Пам'ятки України», історик В. Щербак зауважив, що документи, котрі торкаються цього юридичного акту, зберігаються лише у фондах Посольського приказу Центрального державного архіву давніх актів СРСР, оскільки гетьманський архів згорів у Батурині під час каральної експедиції Меншикова 1708 р. Проект угоди з 23 пунктів, підписаний гетьманом України Богданом Хмельницьким, привезли до Москви Самійло Зарудний і Павло Тетеря. З 13 до 19 березня там велися інтенсивні переговори, у ході яких проект було значно змінено та скорочено до 11 пунктів. Однак цей договір залишався чинним лише декілька років [17, с. 3].

Вищевказані суспільно-політичні чинники сприяли не лише переосмисленню вітчизняними істориками подій Національно-визвольної війни середини XVII ст. та діяльності її лідера – Богдана Хмельницького, а й новій інтерпретації подій. Проте академічні історики на межі 1980-90-х рр. потрапили у не менш складну ситуацію, ніж їхні попередники. Новітнім науковцям теж довелося не тільки бути літописцями епохальних суспільних змін, а й стати активним авангардом їхньої подальшої трансформації. Як зазначає В.М. Матях, одним із незаперечних законів історичної науки є спадкоємність між істориками різних поколінь, забезпечити яку і повинна історіографія. На думку дослідниці, лише за умови комплексного підходу до вивчення історіографічного матеріалу стає можливою реконструкція загальної канви історії історичної науки [18, с. 3].

Отже, на межі 1980-х-90-х рр. українську наукову громадськість повернено до вивчення проблем української державності середини XVII ст. Однією з перших науково-теоретичних публікацій на цю тему була стаття вітчизняних науковців В.А. Смолія та О.І. Гуржія «Становлення української феодальної державності». Автори констатують, що виникнення та генеза середньовічної етнічної держави українців у радянській історичній і правовій науці майже не висвітлені, а розробка цієї важливої

проблеми є вкрай незадовільною. Можна стверджувати, що В.А. Смолій та О.І. Гуржій, по суті, закликали вчених до відродження традицій забутої за радянських часів державницької школи в історичній науці. Покликаючись на відомих істориків та економістів стосовно визначення термінів «держава», «державність», В.А. Смолій та О.І. Гуржій доводять, що державне утворення, яке виникло у роки Національно-визвольної війни, було черговим етапом формування української етнічної державності. Спираючись на класичні ознаки державності, прийняті світовою історичною наукою, дослідники науково аргументували, що ці ознаки виявлялися і в Гетьманщині як окремому політичному утворенні. Маючи політичну владу, територію, політико-адміністративний устрій, суд і судочинство, фінансову та податкову системи, військо, соціальну структуру населення, міжнародне визнання, Україна, по суті, закріпилася як суверенна, незалежна держава. На підтвердження тези про невідповідність козацької державності та продовжуючи традиції козацьких літописців, автори звернулися до питання генези української державності з Антських часів до середини XVII ст. [19, с. 13].

Реалізації козацтвом державотворчої функції присвячено статті В.А. Смолія «Українська козацька держава» та «Феномен українського козацтва». У названих працях на засадах державницької історіографії та національної ідеології висвітлено і постать Б. Хмельницького [20].

Незвичним ідеологічним змістом вирізняється стаття В. Гриневич. Автор акцентує на тому, як у радянській історіографії залежно від зміни політичних та ідеологічних орієнтирів радянського керівництва щоразу іншим подають образ Б. Хмельницького. Зокрема, у міжвоєнний період, коли головною доктриною СРСР була світова пролетарська революція, Велика радянська енциклопедія 1935 р. про гетьмана повідомляла таке: «Хмельницький Богдан Зиновій – політичний діяч середини XVII ст. у Польщі та на Україні, ім'я його пов'язано з найбільшою селянською війною на Україні, яка у дворянсько-буржуазній історіографії зветься «Хмельниччиною»... Але Б. Хмельницький насправді не був і не міг бути вождем революції та зіграти у ній роль зрадника та лютого ворога повсталих козацько-селянських мас, бо «сприяв закріпленню колоніального панування Росії над Україною і кріпосного

гноблення». Отже, констатує автор, ні про русофільські настрої українського гетьмана, ні про його заслуги перед українським народом і мови не було [21, с. 4].

З нападом Німеччини на СРСР змінюється і концепція українсько-російської єдності. В. Гриневич ілюструє пропагандистські заходи, спрямовані на зміну образу гетьмана у період німецько-радянської війни. Зокрема, вже 6 липня 1941 р. у зверненні Українського уряду та партії до українського народу йдеться про те, що «німецьких псів-рицарів рубали мечі воїнів Данила Галицького, рубали їх і шаблі козаків Богдана Хмельницького». Згодом Постановою Президії Верховної Ради СРСР від 10 жовтня 1943 р. для нагородження військовослужбовців і партизанів, що виявили «особливу рішучість і вміння в операціях з розгрому ворога, високий патріотизм, мужність і самовіддачу в боротьбі за визволення радянської землі від німецьких загарбників», запроваджено орден Богдана Хмельницького III-х ступенів – єдиного неросійського ордена часів війни [22, с. 339]. Через два дні, 12 жовтня, старовинне українське місто Переяслав перейменували у Переяслав-Хмельницький. «Зрозуміло, що тепер, у дні цієї титанічної визвольної боротьби, – писала тоді «Красная звезда», – натхненний образ Богдана Хмельницького став особливо близьким і дорогим усім нам, і горде ім'я його, як бойовий прапор, майоріло над нашими полками в диму і полум'ї бойовищ. Життя Богдана Хмельницького – це приклад рішучої і самовідданої боротьби за братній союз і нерозривну дружбу українського народу зі своїм старшим братом – російським народом. Саме Богдан Хмельницький чітко усвідомлював, що вільний розвиток і процвітання України можливі тільки в найтіснішій співдружності з Росією» [21, с. 4]. На переконання В. Гриневича, для радянського часу маніпулювання історією було типовим явищем: переписувалися цілі періоди, чорне ставало білим, а біле чорним, герої перетворювалися на зрадників, а зрадники ставали героями. Нині, на думку дослідника, прийшла пора вивільнити історію від ідеологічних нашарувань, дійти до чистого, правдивого пласту [21, с. 7].

Питання становлення Української козацької республіки як унікального державного утворення на Європейському континенті середини XVII ст. одним з перших порушив В.С. Степанков. У статті «Богдан Хмельницький і проблеми державності

України» він доводить, що навесні 1648 року Хмельницький уперше проголошує політичну програму, яка передбачала надання козацькій Україні автономії у складі Речі Посполитої [23, с. 118]. На думку історика, це чітко проступає у вимогах, які Б.Хмельницький передав польському уряду після битв під Жовтими Водами і Корсунем: відновлення всіх козацьких прав і вольностей; скасування прав воєвод і старост на міста, фортеці та королівські володіння; створення по Білу Церкву удільної, з визначеними кордонами, держави. Отже, як зазначає В.Степанков, упродовж березня-травня 1648 року у розвитку політичної думки України зроблено істотний крок вперед – уперше сформовано ідею потреби створення козацької держави [23, с. 118].

Варто зауважити, що до кінця 1980-х рр. історіографічний образ Б.Хмельницького був ще досить ідеалізований. Відшліфований у радянський час кон'юнктурний портрет гетьмана майже не містив подробиць його приватного життя до повстання, сімейного стану тощо. Радянська історіографія повністю оминала питання смерті та долі тіла Б.Хмельницького. Лише наприкінці періоду перебудови історик В.Грабовецький у статті «Де могили українських гетьманів?» зазначає, що з історичної літератури достеменно невідомо, чим хворів, коли помер і як ховали цього славетного гетьмана, що сталося з його останками. Дослідник доводить, що найбільш достовірною датою смерті гетьмана є 27 липня, оскільки про неї говорили самі очевидці події [24, с. 123].

Отже, перші історіографічні факти переосмислення образу Б.Хмельницького та Національної революції середини XVII ст. з'явилися вже у другій половині 1980-х рр. Якщо у радянський час постать гетьмана була ідеологічним символом класової боротьби та єднання двох «братніх» народів, то у новітній українській історіографії Б.Хмельницький посів місце апологета українського національного державотворення середини XVII ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кондратюк К.К. Українська історіографія XIX – початку XX століть: основні напрями і концепції / К.К. Кондратюк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 242 с.

2. Кульчицький С.В. Історія України: спроби нового бачення / С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1991. – № 4. – С. 3-5.

3. Республіканська програма наукових досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР // Український історичний журнал. – 1990. – № 11. – С. 3-9.

4. Плохий С.М. Рецензія на книгу Ф.Сисина «Між Польщею і Україною: дилема Адама Киселя, 1600-1653». – Кембридж, Массачусетс, 1985. – 406 с. / С.М.Плохий // Український історичний журнал. – 1990. – № 5. – С. 156-158.

5. Макарчук С.А. Рецензія на книгу Я. Качмарчика «Богдан Хмельницький» / С.А.Макарчук // Український історичний журнал. – 1990. – № 6. – С. 149-151.

6. Ричка В.М. Рецензія на книгу Ю.А. Мицика, С.М.Плохія, І.С.Стороженка «Як козаки воювали: Історичні розповіді про запорізьке козацтво». – Дніпропетровськ: Промінь, 1990. – 302 с. / В.М.Ричка // Український історичний журнал. – 1991. – № 1. – С. 153-154.

7. Кравець М.М. Рецензія на книгу А.В.Санцевича «Методика исторического исследования» / М.М.Кравець // Український історичний журнал. – 1991. – № 1. – С. 151.

8. Гуржій О.І. «Круглий стіл» з питань історії феодалізму на Україні / О.І.Гуржій // Український історичний журнал. – 1989. – № 9. – С. 157.

9. Щербак В.О. Перша республіканська конференція з історії запорозького козацтва / В.О.Щербак // Український історичний журнал. – 1990. – № 7. – С. 156.

10. Сарбей В.Г. Наукова конференція з історії Берестецької битви / В.Г.Сарбей // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 159-160.

11. Толочко П. Під містечком Берестечком / П.Толочко // Пам'ять століть. – 1990. – № 3. – С. 3.

12. Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми (Матеріали «круглого столу») // Український історичний журнал. – 1990. – № 12. – С. 12-29.

13. Гломозда К.Ю. Гербові відзнаки та прапоріві барви України / К.Ю.Гломозда, Д.Б.Яневський // Український історичний журнал. – 1990. – № 4. – С. 45-64.

14. Леп'яво С. Прапори з 1655 року / С.Леп'яво // Пам'ятки України. – 1991. – № 3. – С. 48-51.

15. Зустріч співробітників Інституту історії АН УРСР з професором Мічиганського університету (США) Романом Шпорлоком // Український історичний журнал. – 1990. – № 12. – С. 152.

16. Кондуфор Ю.Ю. Сьогодення Інституту історії України АН УРСР / Ю.Ю.Кондуфор // Український історичний журнал. – 1991. – № 7. – С. 57-60.

17. Зберегти святині (Стаття Богдана Хмельницького. Первый договор между Украиной и Россией 21 марта 1654 г.) // Пам'ятки України. – 1991. – № 2. – С. 2-8.

18. Матях В.М. Медієвістика в Україні другої половини XIX – початку XX століття: криза чи прогрес? / В.М.Матях. – К.: Інститут історії України НАН України, 1996. – 58 с.

19. Смолій В.А. «Становлення української феодальної державності» / В.А.Смолій, О.І.Гуржій // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 13.

20. Смолій В.А. Українська козацька держава / В.А.Смолій // Український історичний журнал. – 1991. – № 4. – С. 5-11.

21. Гриневич В. Як гетьман-«зрадник» став героєм, або дещо про совітські маніпулювання історією / В.Гриневич // Пам'ятки України. – 1991. – № 5. – С. 4-7.

22. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький / І.П.Крип'якевич. – 2-ге вид, випр. і доп. – Львів: Світ, 1990. – 408 с.

23. Степанков В.С. Богдан Хмельницький і проблеми державності України / В.С.Степанков // Український історичний журнал. – 1991. – № 9. – С. 118.

24. Грабовецький В. Де могили українських гетьманів? / В.Грабовецький // Дзвін. – 1990. – № 11. – С. 119-128.

Степанчук Юрій Відродження національної історіографії та фактори зміни образу Богдана Хмельницького на межі 80-90-х рр. XX ст.

У пропонованій статті на тлі суспільно-політичних перетворень кінця 80 – початку 90-х рр. XX ст. схарактеризовано наукові праці, які змінили історіографічний образ Богдана Хмельницького. Закцентовано на відновленні державницького напрямку в українській історичній науці, що сприяло переосмисленню місця та ролі

керівника Національно-визвольної війни середини XVII ст. в історії українського народу.

Ключові слова: історіографія, вітчизняні історики, образ Б. Хмельницького, суспільно-політичні зміни

Stepanchuk Yuri *Возрождение национальной историографии и факторы изменения образа Богдана Хмельницкого на рубеже 80-90-х гг. XX в.*

В предложенной статье на фоне общественно-политических изменений конца 80-х – нач. 90-х гг. XX в. дана характеристика научных трудов, которые изменили историографический образ Богдана Хмельницкого. Внимание акцентировано на вопросах восстановления государственного направления в украинской исторической науке, что способствовало переосмыслению места и роли руководителя Национально-освободительной войны середины XVII в. в истории украинского народа.

Ключевые слова: историография, отечественные историки, образ Б. Хмельницкого, общественно-политические изменения

Stepanchuk Yuri *Renaissance of the national historiography and Bohdan Khmelnytsky image changing factors at the edge of 80-90's of the XX century*

The revival of establishing the image of Bohdan Khmelnytsky and his nation-building activities in the patriotic historiography began in the second half of the 1980s. Till this time there were almost no studies devoted to the problems of Ukrainian statehood in middle XVII century. But the exception was the questions of diplomatic activity of the Government of B. Khmelnytsky.

Proclaimed in 1985 by M. Gorbachev «glasnist» and political liberalization began to bring unexpected positive results. Therefore, the emergence of new historiographical facts about B. Khmelnytsky and the formation of its newest establishing image should be considered in the context of the indissoluble political development of the society of that time.

So professor S. Kulchytsky testifies that the rebuilding in the historical science had been actually unfolded in 1988-1989. First, in some newspaper and magazine articles on social and political themes, then – in brochures and scientific journals they had begun to reconsider some stereotypical positions of the national history. In 1990-1991 the first monographic works were published and written from the standpoint of new thinking. In historical science there had been the gradual and the comprehensive retreat from class concepts and principles of Marxist methodology. Above all, it turned out that the researchers had stopped to rely on the works of classics of Marxism-Leninism, the decisions of party congresses, conferences, etc.

The first historiographical facts of redefining the image of B. Khmelnytsky and the National revolution of the mid- XVII century appeared in the second half of the 1980s. If in Soviet times the figure of Hetman was a symbol of the ideological class struggle and unity of two fraternal peoples, then in modern Ukrainian historiography B. Khmelnytsky took the place of an apologist for the Ukrainian national state-building of the middle of XVII century.

Keywords: historiography, national historians, B. Khmelnytsky image, social and political reforms

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Кривошея Ір.І., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 12.10.2016 р.